

ИСЛОМ ИҚТИСОДИЁТИ: ИБН ХАЛДУН ТАВСИЯЛАРИ

Худойназаров Фахритдин Хайтович
 Термиз иқтисодиёт сервис университети
 1-босқич магистранти

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/a54

Аннотация. Ушбу мақолада Ислom иқтисодиётида Ибн Халдун тавсиялари ҳақида сўз юритилиб, иқтисодиёт фани мутахассисларнинг қарашлари ва хориж тажрибалари ўрганилган. Унда банк-молия тизимидаги муаммоли вазиятлар, нодавлат банкларни тартибга солиш бўйича илмий-услубий, амалий таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: иқтисодий манфаатлар, иқтисодий ресурслар, эҳтиёжлар, бозор иқтисодиёти, мууроҳаба, мушорака, музораба, солиқлар, мулк, макроиқтисодиёт, фитр, закот.

ИСЛАМСКАЯ ЭКОНОМИКА: РЕКОМЕНДАЦИИ ИБН ХАЛДУНА

Худойназаров Фахритдин Хайтович
 Термезский университет экономики и сервиса
 магистрант 1-го курса

Аннотация. В статье рассказывается о рекомендациях Ибн Халдуна по исламской экономике, изучаются мнения экспертов-экономистов и зарубежный опыт, представлены научно-методические, практические предложения и рекомендации по проблемным ситуациям в банковской и финансовой системе, регулированию деятельности негосударственных банков.

Ключевые слова: экономические интересы, экономические ресурсы, потребности, рыночная экономика, мууроҳаб, мушарака, музораба, налоги, собственность, макроэкономика, фитр, закят.

ISLAMIC ECONOMY: RECOMMENDATIONS OF IBN KHALDUN

Khudoynazarov Fakhriddin Khaitovich
 Termez University of Economics and Service
 1st year master's student

Abstract: This article talks about Ibn Khaldun's recommendations in Islamic economics, views of economics experts and foreign experiences are studied. Scientific-methodical, practical suggestions and recommendations are presented on the problematic situations in the banking and financial system, regulation of non-state banks.

Keywords: economic interests, economic resources, needs, market economy, murohab, musharaka, mozoraba, taxes, property, macroeconomics, fitr, zakat.

Кириш. Ислom молия тизими кўлами тез суръатлар билан ўсиб бормоқда ва ҳозирда жаҳон банк-молия тизимининг муҳим қисми ҳисобланади. У йилдан-йилга эътибор қозониб, аҳамияти ортиб бормоқда. Жаҳон Ислom банк-молия тизими ҳажми 2007- йилда 758 миллиард доллардан 2021-йилда бир неча йил ичида 3,37 триллион долларгача ўсишда давом етди.

Ислom молия тизими дунёнинг кўплаб мамлакатларида, Ислom ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлмаган давлатларда ҳам тез омалашмоқда. Бу анъанавий банк тизимларига ўхшаш тизимдир.

Дунё бўйлаб тадқиқотчилар ислom иқтисодиёти ва молиясини тобора кўпроқ

ўрганишмоқда. Ушбу соҳанинг назарий ва концептуал асосларини, ислom молиясининг жаҳон банк-молия тизимидаги ўрни, аҳамияти, ривожланиш тенденциялари ва келажаги ўрганилмоқда.

Жаҳон миқёсида ислom молия тизимини мустаҳкамлаш ва кенгайтириш йўлларини ўрганилмоқда. Тизимни янада мустаҳкам ва бутун дунё бўйлаб одамлар учун очиқ қилиш йўллари изланмоқда. Ислom молия тизимини илгари суриш учун куйидагилар жуда муҳим:

Ислom молия тизимини тартибга солиш, тизимнинг самарали бўлишини таъминлаш учун тизимлар ва процедураларни ишлаб чиқиш;

Ислом молия тизимининг глобал иқтисодиётнинг бошқа қисмларига, масалан, анъанавий молия тизими ва турли мамлакатлар иқтисодиётига қандай таъсир қилаётганини ўрганиш;

Тизимни бутун дунё бўйлаб одамлар ва корхоналар учун янада қулай қилиш, янги маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқиш, мавжуд ислом молия институтлари имкониятларини кенгайтириш;

Ўзбекистонда Ислом молиясининг машхурлиги ортиб бораётгани кўзга ташланади, бу эса соҳада илмий тадқиқотлар, амалий ишларнинг ҳам кўпайишига олиб келди. Бунга Ислом тараққиёт банки ва унинг филиалларидан муробаҳа ва ижара молиялаштириш бора-сида ишлар бошлангани мисол бўла олади.

Аммо Ўзбекистонда анъанавий молия ташкилотларининг исломий молия хизматлари ва маҳсулотларидан қандай фойдаланиши мумкинлиги тўғрисидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар яратилмагани сабаб, тизимдан фойдаланиш оқсарди.

Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев 2020 йил 29-декабр куни парламентга мурожаатномасида ислом молияси тамойилларини ўзида мужассам этган қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш таклифини илгари сурди. Мақсад – “Нобанк кредит ташкилотлари тўғрисида”ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш орқали молия бозорида рақобатни рағбатлантириш ва исломий молия механизмларини жорий этишнинг ҳуқуқий асосларини яратиш эди.

Айни пайтда Ўзбекистон бўйлаб 14 та банкда исломий молия бўлимларини ташкил этиш, кредитлар ва депозитларни исломий молия тамойиллари асосида амалга ошириш имконини яратиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон фармонида асосан қабул қилинган 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси ва бошқа ушбу соҳага алоқадор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш долзарб мавзу бўлиб қолаверади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили.

Ислом иқтисодиёти ва молияси асрлар давомида олимлар томонидан муҳокама қилинган мавзудир. Ислом уламси Абу Юсуф Яъқуб ибн Иброҳим Куфийнинг “Китоб ал-хараж” асарида микромолиялаш ҳақида сўз юритилиб, “тижорат банкларига кириш имконига эга бўлмаган кам таъминланган тадбиркор-

ларга эътибор қаратиш лозим”лиги таъкидланади [4].

Абдурахмон ибн Халдуннинг “Муқаддимулу ибн Халдун” асарида гаров ва инвестициялар ўрнини босувчи норасмий баҳолашдан фойдаланган ҳолда қарз олувчиларга кичик, қисқа муддатли ва такрорий кредитлардан оддий ва қулай фойдаланиш имкониятини яратиш лозим”лиги айтиб ўтилади [5].

Е. Байдаулету ўзининг “Исломий молия асослари” асарида исломий молиянинг ананавий молиядан фарқини шундай изоҳлайди: “Исломий молия фойда ва зарарни бўлишиш ҳамда реал активларга асосланган молиялаштиришни ўзида намоён қилади”. Бошқача айтганда исломий молия шерикчиликка асослашини таъкидлайди [6].

Т.Усманийнинг “Ислом молиясига кириш” асарида иқтисодиётда баъзи ҳолларда мушорака ва музораба орқали молиялаштиришни амалга ошириб бўлмайдиган соҳалар ҳам мавжудлиги, бу каби соҳаларда молиялаштириш учун Ислом молиясининг муробаҳа, ижара, салам ва истисна каби бошқа воситаларидан фойдаланишни таклиф қилади [7].

Р. Беккин “Ислом иқтисодий модели ва замон” асарида исломий банклар ва такафул компаниялари мавжуд анъанавий банк ва суғурта маҳсулотларининг аналогларини яратиш йўлидан бораётганлигини таъкидлаб ўтган [8].

С.Харон, Ван Нурсофиза Ван Азми “Исломий молиялар ва банк тизими. Фалсафаси, тамойиллари ва амалиёти” асарида баъзи молиявий бозорлар иқтисодий бўҳронга юз тутган вақтда, исломий молия ўзининг ишончлилиги ва барқарорлиги билан ажралиб туришини таъкидлайди [9].

М.Гибадуллин, Т. Ваҳитова “Ислом иқтисодиёти асослари: иқтисод назарияси ва амалиёт” асарида илмий доираларда ислом молия-кредит институтларининг фаолият кўрсатиш тамойиллари ва фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари алоҳида қизиқиш уйғотаётгани ҳақида маълумот беради. [10].

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолани тайёрлашда МДХ мамлакатларида чоп этилган мавзуга доир адабиётлар, интернет тармоғида мавжуд сўнгги янгиликлар ўрганилди ва мусулмон халқларининг ислом иқтисодий тафаккури эволюциясини ўрганиш; ислом иқтисодий моделининг хусусиятларини аниқлаш; ислом иқтисодий модели шаклланишининг асосий босқичларини очиб бериш; тарихий тараққиётнинг ҳозирги босқичида мусулмон давлатларининг ижтимоий-

иқтисодий ривожланишини таҳлил қилиш; мусулмон дунёсининг тизимдаги ўрни ва ролини кўрсатиш; халқаро иқтисодий алоқалар; ислом давлатларининг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашуви йўллари ва истиқболларини аниқлаш қиёсий солиштириш, статистик маълумотларни ўрганиш ва иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гурухлаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция усулларида кенг фойдаланилган.

Таҳлили ва натижалар муҳокамаси.

Ислом ижтимоий-иқтисодий таълимотининг энг изчил тақдимотини ўрта аср ҳуқуқшунослари, шунингдек, тарихчилар ва бошқа дунёвий муаллифларда топиш мумкин. Ўрта асрларда исломнинг бу қарашлари ривожланишининг натижасини Муҳаммад ибн Халдун (1332-1406) - Ибн Халдун умумлаштиради. Унинг асарларидан энг аҳамиятлиси “Буюк тарих” ёки “Ибратли мисоллар китоби ва араблар, форслар ва берблар ва уларнинг замондошларининг буюк куч-қудратга эга бўлган даврлари ҳақидаги хабарлар девонидир”. Айниқса, унинг “Катта тарих”га “Муқаддимаси” машҳур бўлиб, унда Ибн Халдун ўз кузатишлари ва таҳлиллари билан инсоният жамиятлари, турли маданият ва цивилизацияларнинг шаклланиш ва ривожланиш қонуниятлари, адолатли сиёсий бошқарувга оид кўплаб мавзуларни ёритган.

Жин Девид “Journal of Political Economy” журналида чоп этилган мақоласида ёзадики: “Ибн Халдун Ғарбда расмий тан олиншидан бир неча асрлар олдин жуда кўп иқтисодий қонунларни кашф этган. У Адам Смитдан олдин меҳнат тақсироти зарурлигини, Рикардодан олдин меҳнат қиймати тамойилини ва Кейнсдан олдин барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширишда ҳукуматнинг ролини кашф этган”.

Ибн Халдун биринчи бўлиб иқтисодиётнинг фаолият кўрсатишини, технологик тараққиётнинг аҳамиятини, саноат ихтисослашувини, ташқи савдони, қўшимча маҳсулотнинг ролини, ишлаб чиқариш ва аҳоли бандлигини рағбатлантиришда давлатнинг роли ва барқарорлаштириш сиёсатини тизимли таҳлил қилди. Унинг инфляцияни жиловлаш ва миллий валютани мустақамлаш бўйича давлат пул-кредит сиёсати бўйича тавсиялари АҚШ Федерал резерв кенгаши, Англия банки ва Германия Бундесбанки томонидан амалга оширилди.

Инфляция қарз берувчиларга, нафақахўрларга ва доимий даромадга эга бўлганларга зарар етказди. Инфляциянинг олдини олиш учун давлат биринчи навбатда унинг сабабларини ўрганиши керак. Акс ҳолда, инфляцияни назорат қилиб бўлмайди ва муаммо бўлиб қолаверади.

Ибн Халдуннинг иқтисодиётга оид тавсияларида ҳам, бу назария алоҳида бандда таъкидланган. Қуйида Ибн Халдуннинг тавсиялари келтирилади:

1. Тадбиркорликнинг мулкый ҳуқуқлари ва эркинликларини қатъий ўрнатиш ва ҳимоя қилиш;

2. Одил судловни ўрнатиш учун қонун устуворлиги ва суд тизимининг ишончлиги;

3. Жамоат хавфсизлиги ва савдо алоқаларининг хавфсизлиги;

4. Бандлик, меҳнат унумдорлиги ва даромадларини ошириш учун солиқ ставкаларини камайтириш;

5. Бюрократия ва ёлланма армияни қисқартириш билан бир вақтда уларнинг самарадорлигини ошириш;

6. Давлатнинг савдо, ишлаб чиқариш ва тижорат фаолиятига аралашувини чеклаш;

7. Давлат кўмагида нархларнинг ошиб кетишининг олдини олиш;

8. Давлат кўмагида бозор монополлашувининг олдини олиш;

9. Пул қиймати билан чайқовчиликка йўл қўймайдиган, ҳокимиятдан мустақил, изчил пул-кредит сиёсати;

10. Аҳолининг ўсиши ва бозор ихтисослашуви даражасининг ошиши;

11. Мустақил фикрлашни ривожлантиришни рағбатлантирадиган ижодий таълим тизими;

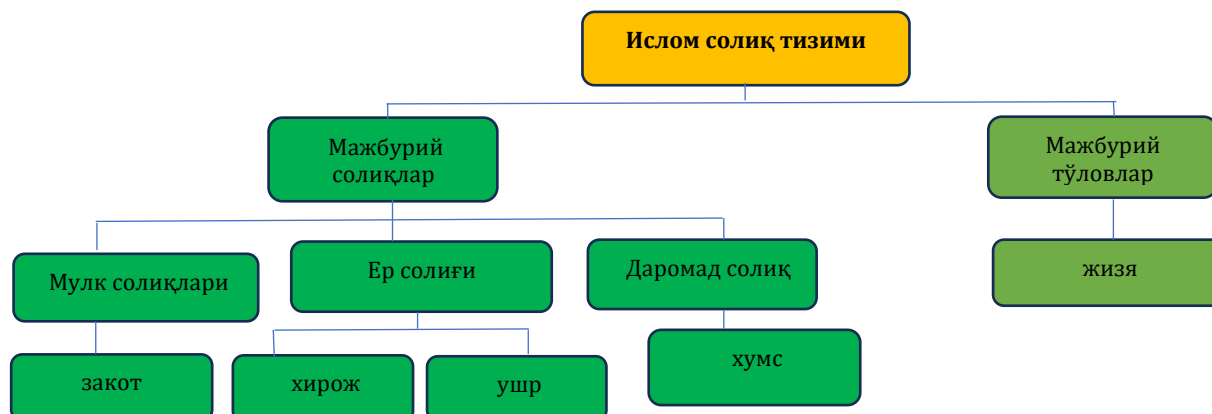
12. Яхши ишларга ундайдиган ва иллатларнинг олдини олувчи адолатли ижтимоий тизимни барпо этиш учун жамоавий масъулият ва ички адолат туйғуси.

С.М. Бациева, Ибн Халдун ҳозирги кунда қиймат сирини ҳал қилган биринчи таниқли иқтисодчи бўлганлигини таъкидлайди. Бироқ, Ибн Халдун назарияси зиддиятга дуч келди, чунки деярли ҳеч қандай меҳнат сарфламаган билимли кишилар умрининг кўп қисмини меҳнатга бағишлаган камбағалларга қараганда кўпроқ даромадга эга бўладилар. Олимлар бу зиддиятни билимли кишининг даромади, бунинг эвазига бошқа кишилар ишлаши туфайли шаклланганлиги билан изоҳладилар. Масалан, қишлоқ хўжалиги ва ҳунар-

мандчиликда ортиқча маҳсулот нуфузли одамлар томонидан ўзлаштирилади [11].

“Ислом иқтисодий модели” тушунчаси илмий доираларда XX асрнинг 60-80-йиллари-

да, мусулмон дунёси мамлакатлари, мустақил миллий давлат куриш йўлига ўтган пайтда пайдо бўлди. Схематик жиҳатдан исломий солиқ тизимини қуйидагича ифодалаш мумкин.

1-расм. Солиқ солиш объектлари бўйича ислом солиқ тизими

Манба: ўрганилган манбалар асосида муаллиф ишланмаси.

Расмдан кўриниб турибдики, ислом солиқ тизими икки гуруҳга: мажбурий солиқлар ва мажбурий тўловларни ўз ичига олган. Мажбурий солиқ тўловлари объектлари ер ва пул, чорва моллари, инвентар каби ҳар хил турдаги мулк. Шуни таъкидлаш лозимки, ислом солиқлари таркибида даромад солиғи мавжуд эмас. Муҳим шартлар билан фақат хумс даромад солиғи сифатида таснифланиши мумкин. Солиқ тизимининг бундай хусусияти араб жамиятида товар-пул муносабатларининг яхши ривожланмаганлиги ва унда ўзига хос деҳқончиликнинг устунлиги билан боғлиқ эди. Ихтиёрий хайр-эҳсонлар ва бадаллар, қатъий маънода, солиқ эмас, балки молия тизимида муҳим рол ўйнаган ва хайрия мақсадларида

амалга оширилган. Солиқларнинг алоҳида тоифаси ҳаётни сақлаб қолиш учун олинадиган солиқлар эди. Бу ҳолда солиқ солиш объекти мулк эмас, балки яшаш ҳуқуқи эди. Бундай солиқлар фақат мусулмонлар томонидан жазоланган халқларга нисбатан қўлланилган. Кўриниб турибдики, бундай солиқ феодал муносабатларнинг ёдгорлиги бўлиб, замонавий иқтисодий амалиётда унинг ўхшаши йўқ. Асосий солиқлар закот, жизя, ушр, хирож ва хумсдан олинган.

Замонавий ислом иқтисодий тузилишининг асосий тамойиллари “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон ислом декларацияси”нинг 15-моддасида жамланган шаклда келтириб ўтилган.

1-жадвал

Замонавий ислом иқтисодий тузилишининг асосий тамойиллари

№	Тавсифи
1	барча одамлар ўзларининг иқтисодий фаолиятида табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Булар Аллоҳ таоло томонидан бутун инсоният манфаати учун берилган неъматлардир;
2	ҳамма одамлар қонунга (шариатга) мувофиқ тирикчилик қилиш ҳуқуқига эга;
3	ҳар бир шахс ўзи якка тартибда ёки бошқа шахслар билан биргаликда эгалик қиладиган мулк ҳуқуқига эга. Айрим иқтисодий воситаларни миллийлаштириш жамият манфаати нуқтаи назаридан қонунийдир;
4	камбағаллар бойларнинг закот билан белгиланган ва Қонунга мувофиқ ажратилган мол-мулкнинг маълум бир қисмига эга бўлиш ҳуқуқига эга;
5	барча ишлаб чиқариш воситаларидан бутун жамоа манфаатлари йўлида фойдаланилиши лозим, уларга эътибор бермаслик ёки нотўғри фойдаланиш тақиқланади;
6	жамият манфаатларига зиён етказмаса, ислом қонунлари ва қадриятларини бузмаса, жамиятда иқтисодий фаолиятнинг барча турларига рухсат берилади.

Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Шуни таъкидлаш лозимки, ўрта асрларда араб муаллифлари аллақачон мулк назариясини ишлаб чиқишган. Тўғри, Европадан

фарқли ўлароқ ҳуқуқий маданият, айниқса, унинг хусусий мулк сифатидаги шакли мусул-

мон дунёсида Рим ҳуқуқидагидек муҳим маъно касб этмаган.

Араб дунёсида “мулк” тушунчасини ифодалаш учун “мол” ва “милк” атамалари ишлатилади. Мол (кўплик амвол) мусулмонлар орасида бойлик ўлчови бўлган қийматни билдиради. Ислом иқтисодиёти фани муаллифлари талқинида “мол” тўрт тоифага бўлинади: “соқов” - қимматбаҳо металллар ва пуллар; “сўзловчи” - қуллар ва моллар; “товарлар” ва “кўчмас мулк”.

Савдо ёки ишлаб чиқаришга қўйилган маблағлар “раъс ал мол” (“асосий восита” ёки капитал) деб аталган ва “ғалла” атамаси билан белгиланган фойда билан адаштирилмаслик лозим. Замоनावий тушунчада “раъс ал мол” капитал тушунчаси билан бир хилдир [12]. Милк (кўплик амлок) атамаси мулк объектини билдиради.

Мулк совға ёки мерос, маҳр (хотин эридан никоҳ совғасини олади), садақа (қариндошларга нафақа бериш, садақа олиш) орқали бошқа кишига мулкка айланиши мумкин. Буюм бошқа нарсага алмаштирилиши, ҳарбий ҳаракатлар пайтида қўлга олиниши натижа-сида шахснинг мулкига айланиши мумкин. Бироқ, Ислом оламида мулкка эга бўлишнинг иккита устувор йўли бор - ўз меҳнати ва тижорат фаолияти. Исломда меҳнат тушунчаси учта асосий позицияга асосланади:

биринчидан, жамиятнинг қобилятли аъзоси меҳнат қилишга мажбурдир;

иккинчидан, давлат ҳар бир меҳнатга лаёқатли кишини иш билан таъминлаши керак;

учинчидан, ишчилар ўз иши учун адолатли ҳақ тўлашни талаб қилиш ҳуқуқига эга [13];

Исломда мулкка эга бўлишнинг ноқонуний усулларига ўғирлик, товламачилик, давлат маблағларини ўзлаштириш ва ҳар қандай замоनावий жамиятда жиноят сифатида тан олинган бошқа ҳаракатлар (масалан, алдаш йўли билан мулкни қўлга киритиш - фирибгарлик, шунингдек, пора олиш) киради. Исломнинг бу қоидалари тўлиқлигича замо-навий хусусиятга эга. Шубҳасиз, ислом ҳуқуқи мулк ҳуқуқини ҳимоя қилади, шу билан бирга, ислом қонунлари жамоатчилик талаби билан хусусий мулкни давлат томонидан муҳофаза қилинади. Жумладан, Ўзбекистонда 2019 йил 13 августда Ўзбекистон Республикаси Президенти-нинг “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатларини кучайтириш, тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни таш-

кил қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар, шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг молиявий ресурслар ва ишлаб чиқариш инфра-тузилмасидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш тўғрисида”ги ПФ-5780-сонли Фармони айнан ислом дини билан йўғрилган, қонуний устворликни таъминловчи ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар. Ислом иқтисодий моделининг концептуал ўзаги жамият ва шахс манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлашдан иборат. Ислом дини инсонни моддий бойликларини жамият манфаати йўлида ишлатиш, фойда кўриш орқали кўпайтиришга даъват этади. Инсон мулкдор бўлгани учун ўз бойлигини кўпайтиришдан манфаатдор ва бу ўз навбатида, ишлаб чиқаришнинг ўсиши омилидир.

Ижора ва муробаҳа исломий молиялаштириш воситалари бўлиб, фоизга асосланган молиялаштиришдан қуйидаги жиҳатлари билан фарқланади:

1. Анъанавий молиялаштиришда молиячи мижозга кредит бўйича фоиз сифатида пул беради, муробаҳада эса молиячи товарларни сотиб олади ва кейин уларни фойда билан мижозга сотади.

2. Муробаҳада молиячи товарлар қайта сотилгунга қадар таваккалчиликни ўз зиммасига олади, фоизга асосланган қарзда эса қарз олувчи кредит таваккалчилигини ўз зиммасига олади.

3. Муробаҳада, агар харидор тўловни кечиктирган бўлса ҳам, сотиш нархи шартномадан кейин белгиланади. Чунки шариатда пулни даврий ўлчаш тушунчаси мавжуд эмас.

4. Ижорада молиячи мижозга активдан маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуқини беради, молиячи эса актив билан боғлиқ рискларни ўз зиммасига олади.

Анъанавий банклараро кредитлар эса реал активлар билан таъминланмаган янги пулларни яратади. Реал сектор ва молия сектори ўртасидаги бу узилиш инфляцияни кучайтиради ва валютанинг қадрсизланишига олиб келади. Исломий молиялаштириш воситалари эса, реал қиймат яратиш ва инфляцияни олдини олишга мослаштирилган.

Мамлакатимиз нодавлат банк тизимида, Ибн Халдун тавсияларига амал қилиб, ижора ва муробаҳа молиялаштириш ишлари давом эттирилса, унга мослаштирилса, ўзбек сўми инфляцияга бардошли валюталар қаторидан ўрин олади ва иқтисодимиз суръати ҳам ошиб бораверади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2017-2021йилларда “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси” [Http://Strat.Egy.Regulation.Gov.Uz/Uz/Document/2](http://Strat.Egy.Regulation.Gov.Uz/Uz/Document/2)
2. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ислоҳ Ҳамкорлик Ташкилотининг фан ва технологиялар бўйича биринчи саммитидаги нутқи.//“Халқ сўзи”, 2017 йил 11 Сентябрь
3. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи.//“Халқ сўзи”, 2017 йил 20 сентябрь
4. Абу Йусуф Йа'қуб Б. Ибраҳим ал-Қуфи. Китаб ал-Харадж. Перевод с арабского и комментарии А. Э. Шмидта Супракомментарии к переводу А. С. Боголюбова Подготовка к изданию, вступит, статья и указатели А. А. Хисматулина. – Санкт-Петербург, 2001. – 451 с.
5. Абдурахмон ибн Халдун. Муқаддиматул ибн Халдун. Дорул яъраб, – Дамашқ, 2004. – Б 569.
6. Е. Байдаулету. Исломий молия асослари. Хусан Ҳасановнинг умумий таҳрири остида. – Тошкент, “O'zbekiston”, 2019. – Б432 .
7. Muhammad Taqi Usmani. An Introduction to Islamic Finance // 1998, 169 p.
8. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность // Издательский дом Марджани, Москва, 2009. – С.260.
9. Судин Харон, Ван Нурсофиза Ван Азми. Исламская финансовая и банковская система: Философия, принципы и практика. Линова-Медиа, Казань, 2012. – С 536.
10. Гибадуллин М.З, Вахитова Т. М. Основы исламской экономики: теория и практика хозяйствования. Учебное пособие/ М.З.Гибадуллин. – Казань: ТГГПУ, 2009. – С 195 .
11. Беккин Р. И. Проблемы современной экономики, N 2 (22), 2007.
12. Ислам. Энциклопедический словарь. - М., 1991. С.153.
13. Аль-Али Насер Абдель Рахим. Универсализм и исламская концепция прав и свобод человека: дис....к.ю.н.- М., 1999.- С.57.8